

FALUSI NORBERT^{ID}

Károli Gáspár Református Egyetem
Pedagógiai Kar
e-mail: falunor@gmail.com

Megtört a csend Bács-Kiskun megyében és Kecskeméten – 1988

A SIPOS

Aki Sipos József Tanár Úrnál vett fel órát, tisztában kellett lennie azzal, hogy a föld- és parasztkérdés megoldása vagy inkább megoldatlansága a 20. századi magyar történelem nemzeti sorskérdései közé tartozik. Sipos a paraszti és a demokratikus politizálás magyarországi történetének szakavatottja volt, és egyik legjobb ismerője; nem melleleg mindig intenzíven politizáló, demokratikusan gondolkodó, szociálisan érző közéleti ember.

Szegényparaszt családban nőtt fel, és nagyon büszke volt arra, hogy édesapja a Nemzeti Parasztpárt helyi vezetőségi tagjaként földet osztott 1945-ben. Domb-rád, Szeged és Budapest: három eltérő település, ahol egyszerre volt otthon és jelen. Évtizedeken át vonattal rózta e települések között a százkilométereket.

Szegeden töltötte fiatal felnőtt éveit, ahol történelem–testnevelés szakon diplomázott. Ekkor talált rá azokra a kutatási témákra, amikkel mindig is kiemelten foglalkozott, amik az 1918-as polgári demokratikus forradalomhoz, a proletárdiktatúrához és a Horthy-korszak első feléhez kapcsolódnak. A Nagyatádi Szabó-féle kiscgazdapárt történetét nála alaposabban senki nem kutatta.

Gyakran a parlamenti könyvtárból indult, ahol rendezett mappáiban gyűjtötte a történelmi forrásokat, hogy abból Szegeden megtartsa óráit a kiscgazdákról, a többszörösen megakadt magyar polgárosodásról, a pártrendszerek változásáról. Szerette a fővárost, de annál jobban a szőke Tiszát, ami összeköti Szegedet Domb-ráddal.

1987-ben felkérték, hogy a fővárosban az MSZMP KB mellett dolgozzon. El-vállalta. Ez az ellenzéki pártok megalakulásának is az időszaka volt. Hitt a közélet demokratizálásában. 1988 őszén csatlakozott az MSZMP reformköréhez. Az új pártok megalakulásának folyamata és az állampárt belső reformerőinek alakulása érdekelte. Az *Alternatív szervezetek 1987–1989* kötetét 1989 tavaszán publikálta.

^{ID} orcid.org/0009-0001-8078-9130

Kutatói fókuszában hangsúlyosan jelentek meg *történeti problémaként* a 19–20. századi magyar és kelet-európai államok politikai rendszereiben bekövetkezett fordulatok. Hívhatjuk ezeket rendszerváltásoknak, akár átmeneteknek, Sipost ezekben a periódusokban a társadalomban és a politikában bekövetkezett változások, a régi struktúrák elmúlása és az újak létrejötte, a kibontakozó új szerveződések és szövetségek foglalkoztatták. Szemináriumain a *problémaorientált történelemtanítás* rajzolódott ki. A történészhallgatók számára gondolkodásmódot adott: a probléma felvetése, megoldása és az eredmény reflexiója hármában.

Hallgatóival sokat foglalkozott, így a beszélgetések során újabb és újabb történeti problémákkal látott el bennünket. Fő kutatási területem – Erdély és a regionalizmus – mellett így került az érdeklődésem körébe az államszocializmus összeomlásának és átmenetének vizsgálata. Tanár Úr nemcsak forrásokkal, könyvekkel, kérdésekkel látott el, hanem interjúalanyokkal is. Készíthettem interjút Pozsgay Imrével és olyan reformkörösökkel, illetve ellenzéki aktivistákkal a rendszerváltás időszakából, akiről a történeti kutatások máig alig kezdődtek el.

Témavezetőként segítette a hallgatói szakdolgozatírását, vagy éppen koordinálta a kolozsvári áthallgatásokat. Fáradhatatlan ember volt. Mindig hű maradt paraszti gyökereihez és a kétkezi munkások ügyéhez. Mindenkihez volt egy jó szava, segített tettel, néha egy kis pénzzel is. Széles körben mozgott, de sohasem számításból vagy önös érdekből tette: elvű volt. Kritikus. Szociálisan demokrata. Aki csak egyszer is részt vett az éveken át tartó, minden csütörtök délutáni, egyetemi órák utáni alternatív Sipos-szemináriumon a harmadik emeleten, a folyosó végén, az tudja, hogy Sipos József olyan tanár és barát, akit sosem fogunk elfelejteni. Odafigyelt ránk. Egyengette szakmai fejlődésünket. Tanácsokkal látott el, és emberségből útravalót adott.

TANULMÁNY, AMINEK A MEGVITATÁSÁRA MÁR NEM KERÜLT SOR

A Szovjetunió és a kelet-európai szocialista blokk összeomlásáról bőszéges szakirodalom áll rendelkezésünkre, számos kutatás zajlik a témában. Elsősorban felülnézetből, politikatörténeti vagy éppen gazdasági aspektusból, kevésbé alulnézetből, netalántán a vidéki Magyarország nézőpontjából. Sipossal nem csak arról beszélgettünk, hogy mi történt azután, hogy a viszonyítási pontok átrendeződtek, a korábbi politikai és modernizációs kategóriák, mint a szocialista társadalmi gyakorlat vagy a világforradalom radikális programja, kiüresedtek. Az átrendeződés mozzgóit, amiről részletesen írt Kalmár Melinda a *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990* című könyvében, az 1980-as évektől a növekvő mobilitás, az új technológiai eljárások, az informatika, a világgpiacra való termelés vált.¹

Figyelmünk nem kerülte el a lokális térre, a perifériára, a kevésbé láthatók világára lecsapódó válság (változás?) hatásait sem. Sipos személyesen érintett volt a pártállamon belüli reformvonal megerősödésében, aktívan részt vett azokon a

¹ Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában – Magyarország és a szovjetrendszer (1945–1990)*. Budapest, 2014. 475–490.

fórumokon, melyek eredményét tekintve a párt centralista működésének támadása megerősödött. A reformkörökre úgy tekintett, mint amik változást és megújulást hozhatnak a párt megújításában, kiutat a sztálini modell felszámolásában. Realitás vagy naivítás volt a részéről? Nem ez volt a kérdés. A strukturális változás érdekelte, az eszmék és a törekvések kibontakozása, az új szervezetek és a pártok létrejötte. Válságra adott válaszok, reformtervek, kiútkeresés, szakítások és szövetségesek, ezek voltak Sipos szókincsében a visszatérő irányadó szavak.

A következőkben azt a megjelenés előtt álló tanulmányomat² foglalom össze, és villantok fel belőle apróbb szeleteket, aminek megvitatására már nem kerülhetett sort. Amikor leütöttem az utolsó mondatokat, akkor ment el Sipos József. A teljes tanulmány a válságról, az átalakuló nyilvánosságról, az ellenzéki, de nem pusztán pártpolitikai szerveződésekről és az állampárton belüli eltérő irányzatokról szól Bács-Kiskun megyében és Kecskeméten. Betekintést nyújtok az irányító helyi politikai, kulturális, gazdasági elit szemszögén keresztül a nyolcvanas évek második felének helyi bomlás- és kibontakozástörténetébe.

A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltárában található kutatási célokhoz kapcsolódó, eddig alig kutatott MSZMP-forrásanyag nemcsak közvetlen helytörténeti ismereteinket tágítja, hanem a lehetséges nézőpontokat is szélesíti. A gazdag irattárolmány számos szigorúan bizalmas, csupán néhány vezető személy részére készített politikai jelentést, részletesen adatolt helyi és regionális szintre vonatkozó gazdasági, környezetvédelmi, kereskedelmi, szociális témájú elemzéseket is tartalmaz.

ELLENŐRZÖTT NYILVÁNOSSÁG

Nyitott, plurális, jogállamiságra épülő demokratikus rendszerekre jellemző *társadalmi nyilvánosság* nem létezett a szovjet blokkhoz tartozó államszocialista, egypárti Magyarországon. Közzolgalmati média, ahol az állami és a kormányzati szerepvállalás minimális, nem létezett. A sajtó instruálásában a párt és állami szervezetek sora vett részt. A tájékoztatás-politikájának irányítói jogosnak érezték a tömegkommunikáció eszközeinek – sőt a nyilvánosság egészének – kisajátítását és meghatározott célok érdekében való felhasználását.

A közvéleményt a hatalom korlátozta, a hivatalos állásponttól eltérő, nyilvános, tömegméretű véleményformálásnak gátat szabtak. Addig a pontig legalábbis, amíg a gazdasági válság el nem érte a társadalom széles rétegeit a nyolcvanas években. A fejlődés megállt, a korszerűsítések elmaradtak, szociális téren az életszínvonal stagnált és romlott. Kiútkereső gondolatok, reformjavaslatok, rendszerkritikus vélemények, illetve országosan és lokálisan is megmozdulások törtek a

² Ennek az írásnak a hosszabb, eredeti változatát *Válságállapot és átalakuló nyilvánosság Bács-Kiskun megyében és Kecskeméten az 1980-as évek második felében* címmel publikálom „*A föld nem tud futni. Rendszerváltás vidéken*” című tanulmánykötetben 2023-ban a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) támogatásával. A jelen tanulmány ennek rövidített, új forrásokkal bővített, átdolgozott verziója.

felszínre, amikkel egyébként nagyon eltérő szervezettségű és hangvételű szereplők kívánták tágítani a társadalmi nyilvánosság zárt kereteit, orvosolni és elejét venni az azt csorbító módszereket.

Hogy kiket értek el a releváns információk, akár kötődtek a hatalomhoz, akár azzal szemben álltak, azt számos tényező befolyásolta, és időben is változó volt. A korszak nyilvánosságának ezért több leírási kísérlete született: bürokratikus-reprezentatív nyilvánosság, korlátozott nyilvánosság, első és második nyilvánosság, harmadik vagy köztes nyilvánosság.³

A helyi tájékoztatás csatornáinak bővítését a nyolcvanas években a pártvezetés már jogos igényként ismerte el. A helyi rádió alapítása, a műsorterjesztés különböző megoldásaival kapcsolatos feladatok ott sorakoztak a megyei tanács vezetésének az asztalán. Bács-Kiskun megyéből Kecskemét, Baja, Bácsalmás, Tiszakécske, Kalocsa városok nyújtották be ez irányú igényüket, és kaptak elvi létesítési engedélyt a Minisztertanács Hivatalától. A műszaki vizsgálatokat a megyei tanács látta el. Segítségükre volt a Magyar Posta és a Posta Rádió- és Televízióműszaki Igazgatósága is. Kecskeméten a rádió alapítását az 1986 óta sugárzó, első kereskedelmi rádióval, a Danubius Rádióval együttműködésében képzelték el.⁴ A nyomtatott sajtó területén a szűkös papírhelyzet,⁵ az egyre mélyülő válságos gazdasági helyzet és az ezzel járó politikai feszültség azonban nem kedvezett a gyors kommunikációs expanciónak.

ÉRTELMEZÉSI KERET: A KOMMUNISTA REZSIM VÁLSÁGÁLLAPOTA

„Az életszínvonal csökkenése állandó témája a politikai eszmecseréknek. Kevesen hiszik, hogy a tervezett árszínvonal tartására megfelelő eszközökkel rendelkezik a kormányzat. Az áremelkedésre vonatkozó KSH publikációtól jóval nagyobb mértékűnek tartják a drágulásokat az emberek. A második negyedévtől sokan drasztikus áremelések bekövetkeztétől félnek. Aktivisták felvetése szerint a tömegkommunikációban elhangzó nyilatkozatok erősítik fel ezt a félelmet” – olvasható abban az információs jelentésben, amit a Pártszervezési Csoport főmunkatársa készített az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottsága részére 1988. március közepén.⁶

³ Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest, 2021. 40–44.

⁴ *BKM Megyei Tanács Általános Elnökhelyettese – Helyi rádióadók létesítése* (1989). Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (MNL BKML) XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 194. doboz.

⁵ A *Debrecen* című hetilap 1986-ban azzal a feltétellel kapott engedélyt, hogy a papírtartalékok további városi lapok indítását nem teszik lehetővé. 1987-ben tizenöt város lapalapítási igénye, például Baja, Kiskunhalas, Gyöngyös, Sopron, Gyula várt elbírálásra. Takács: *Politikai újságírás a Kádár-korban*, 42.

⁶ *Információs jelentés az 1988. március 4-től – 10-ig terjedő időszak eseményeinek visszhangjáról*. MNL BKML XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 71. doboz.

A szocialista termelés romló hatékonyságából, gyenge technikai színvonalából és a termékek alacsony versenyképességéből fakadó, továbbá a begyűrűző gazdasági válsággal való szembenézés kikényszerítette az ellenőrzött nyilvánosság terének a megváltoztatását is. A nemtetszés, a kritika, a szabad egyesülés iránti igény és a különböző reformjavaslatok napvilágon történő terjesztésének az eszközeit mind többen keresték a nyolcvanas években a lokális dimenziókban is.

1988–1989 eseményeit számos minősítéssel illetik, a mi szempontunkból az értelmezési keret a *kommunista rezsim válságállapota*, ami azt jelenti, hogy a szereplők kényszerekre és konfliktusos helyzetekre adott válaszokkal és tervekkel reagáltak. A kimenetel végeredménye kérdéses, mert érvényét veszítette a korábbi tapasztalat és szokásrend, hiszen bizonyos értelemben szükséghelyzet alakult ki. A politikusok – a hivatásosok és alkalmiak egyaránt – ilyenkor kreatív erővel léphetnek fel, mert az elégedetlenséget és a másságot láthatóvá tudják tenni. Politikai ideológiai szempontból az 1987 ősztől kezdődő időszakban a társadalom korábban lappangó világnézeti tagoltsága nyitottabbá vált, ekkor alakulnak meg az egyosztatú politikai rendszert kritizáló szakkollégiumok, klubok, körök, politikai társaságok és pártok.⁷

A szegény földműves családból származó Gajdócsi István⁸ korának egyik legbefolyásosabb vezetője volt Bács-Kiskun megyében. Egy Baja melletti vasúti őrházban nevelkedett, a magyar társadalomról alkotott világnézetét, a „hova is tartozunk” kérdésére adható válaszokat részben Veres Péter, Szabó Dezső és Erdei Ferenc írásaiban lelta meg. Végzett jogászként 1956 után Bajaszentistván földbirtokosai között személyesen propagálta a mezőgazdaság nagyüzemi formára való átszervezését.⁹ A társadalmi hierarchia aljáról érkező Gajdócsi 1972-től 1989 júniusáig, nyugdíjba vonulásáig a megyei tanács elnöke, 1971-től haláláig országgyűlési képviselő, 1985-től az Elnöki Tanács tagja volt. 1987 szeptemberében meghívott vendégként részt vett az első lakiteleki találkozón is. 1988-ban, egy kései őszi napon ülésezett a Bács-Kiskun megyei Végrehajtó Bizottság (VB), ahol a fennálló gazdasági szerkezetből fakadó problémákról, válságról, illetve az MSZMP-vel szemben szerveződő alternatív csoportokról esett szó. Gajdócsi az új

⁷ Kiss József: *Búcsú a pártoktól...? Többpártrendszer Magyarországon 1987–1990*. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve*, 1991. Budapest, 1991. [519–539]; 521–532.; Bozóki András: *Politikai irányzatok Magyarországon*. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve*, 1990. Budapest, 1990. [184–192]; 184–188.

⁸ Dr. Gajdócsi István (Baja, 1924. augusztus 20. – Kecskemét, 1989. szeptember 25.): jogász, politikus. 1947-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen állam- és jogtudományi doktori oklevelet szerzett. 1960 januárjában belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba. A szülővárosában alapított Lenin Mezőgazdasági Termelőszövetkezet elnöke volt. 1964-től a Bajai Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága, hét évvel később a Bajai Városi Tanács elnöke. Hivatali tevékenysége alatt Kecskemét az Alföld egyik kulturális és szellemi központjává vált. Támogatásával szakszövetkezetek, termelőszövetkezeti szakcsoportok alakultak.

⁹ *Gajdócsi István. Huszár Tibor interjúja*. Valóság, 18. évf. (1975. április) 4. sz. 28–37.

szervezetekkel kapcsolatban a következő kérdést tette fel: mi az elvi és a gyakorlati kapcsolat az MSZMP és az alternatívok között, és „hogyan lesz tovább”? Az elvi kapcsolatot abban fogalmazta meg, hogy az új politikai csoportoknak a szocializmus építését kellene célul tűzniük. Felidézte Grósz Károly azon kijelentését, miszerint Magyarországon két évig új párt nem alakul. A főtítkár kijelentése szemmel láthatóan a teljes politikai vakságot mutatta. Az MSZMP és az ellenzék pillanatnyi helyzetét Gajdócsi 1988 őszén így vázolta fel: „Én azt hiszem, hogy azt nekünk be kell kalkulálni, akik ma alternatívok, azok egyelőre nem avatkoznak a hatalomba, mert a hatalom felelősséggel jár. Dolgozni nem akarnak, programot adni nem tudnak, csak szidni akarják a vezetést, nyilván, ahogy lehet, aztán elérkezik annak az ideje, több az esélyük, akkor valamiféleképpen párttá formálódnak, és akkor színre lépnek. Én itt megjósolom azt, hogy 1991-ben, 1992-ben nagyon valószínűnek tartom, hogy lesz három–négy párt ebben az országban. Tehát már most így kellene előkészíteni a politikánkat az alternatívokkal kapcsolatban.”¹⁰

A szovjet modellben az alternatívaképzés csaknem négy évtizedig voltaképpen megszűnt. A kormányzás vagy a gazdaság megújítására irányuló próbálkozások akármilyen irányba indultak is el, ugyanazon körön belül maradtak. Sem fegyveres (1953 keletnémet, 1956 magyar és lengyel eseményei), sem békés (az „emberarcú szocializmus” cseh változata vagy az orosz peresztrojka és glasznosztj) nem hozott megoldást a lenini–sztálini alapokra épült rendszer válságára.

A GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSA UTOLÉRI A PÁRTOT IS

„Reformokat a mezőgazdaságban”, „Tiltakozunk a borimport ellen”, „Ki védi meg a termelők érdekeit?” – ezeket a mondatokat írták a kiskőrösi szőlősgazdák a transzparensaikra, amikor traktorokkal, csettegőkkel eltorlaszolták az utakat, és intézkedéseket követeltek értékesítési gondjaik megoldására. 1988. június 7-én délután a Mezőgazdasági Szövetkezetek Borászati Közös Vállalat (BORKÖV) irodaépülete előtt mintegy kétezren demonstráltak a Kiskőrös térségében kialakult borértékesítési zavarok miatt. Több mint 1700 termelő került nehéz helyzetbe, mert közel 150 000 hektoliter bor rekedt a pincéikben. A *Petőfi Népe* beszámolója szerint az országban 850 000 hektoliter bortöbblet alakult ki, elsősorban az erőteljes exportcsökkenés, valamint a belföldi fogyasztás visszaesése miatt.¹¹ A megyei pártvezetés részére készített bizalmas jelentésben azonban arra is kitértek, hogy a szőlőtermelők képviselőivel folytatott megbeszélésen a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) szakemberei döntésképtelen helyzetben voltak a pénzügyi kormányzat és a piacfelügyeletet gyakorló Külkereskedelmi Minisztérium együttműködése és támogatása hiányában. A tétlenség pedig oda vezetett, hogy a felvonuló kistermelők elégedetlensége nőtt, az ígéreteket nem fogadták el, és hangos közbeszólásokkal, gúnyos megjegyzésekkel illették az állami szervek

¹⁰ *Információs jelentés az 1988. március 4-től – 10-ig terjedő időszak eseményeinek visszhangjáról.* (Jegyzőkönyv, Szigorúan bizalmas, Kecskemét 1988. november 15.) MNL BKML XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 141. doboz, VB-20.

¹¹ *Elégedetlen szőlősgazdák.* *Petőfi Népe*, 43. évf. (1988) 136. sz., június 8. 1–2.

képviselőinek megnyilvánulásait. Ami a tüntetés hatását illette, a borpiac rendezetlensége miatti megmozdulás a kiskőrösi térségben, de a megye más területein is nagy visszhangra talált. Az érintett minisztériumokkal szemben annak ellenére is megszorodtak az elmarasztaló vélemények, hogy a termelési árak csökkentésével és központi úton történő felvásárlással igyekeztek csillapítani a válságos helyzetet.¹²

A Bács-Kiskun megyei cégek közül 1989-ben csak a gépipari vállalatok növelték valamelyest a teljesítményüket az előző évhez képest, de csupán a rubel elszámolású országokban, mivel termékeik nem voltak versenyképesek a konvertibilis piacokon. A megye exportjának felét kitevő élelmiszeripari termékek, illetve könnyűipari cikkek külföldre szállítása viszont a rubel alapú gazdaságokban is jelentősen – 18, illetve 23%-kal – visszaesett. A megyei nagyvállalatok termelése általában stagnált, ami azzal a következménnyel járt, hogy megnőtt az ipari és fogyasztói szövetkezetek termelése. Termékeiket azonban eladni nem tudták, mert a magyarországi állapotokhoz hasonlóan más KGST-országokban is eladhatatlanná váltak bizonyos termékek. Az export zsugorodása jelentősen érintette az AGRIKON, az Április 4. Gépipari Művek, a TRAVERZ, a Kecskeméti Konzervgyár termékeit és az állami gazdaságok boripari cikkeit. A csökkenés olyan mértékűvé vált, aminek elenyésző pótlására sem volt elegendő fizetőképes kereslet a belföldi piacon. A nyugati országokba irányuló külkereskedelem pedig kis volume miatt nem nyújthatott érdemi segítséget.¹³

1987-ben a lakosság 10%-a élt a létminimum, 20%-a a társadalmi minimum alatt, két évvel később már 13 és 25%-uk, ami számszerűsítve azt jelentette, hogy a szegények száma 1,3 millió, a szegénységben és annak peremén élők 2,5 millió főle emelkedett. Rohamosan csökkent az állampolgárok tűrőképessége, az emberi erőforrás tartalékai – az egészség és a kultúra – fogyatkozott, megrendült a munka, a lakás, a jövedelem biztonsága, megszűnt az egyéni jövő kiszámíthatósága, ahogy kifulladás az életnivó romlását egy ideig ellensúlyozó második gazdaság lehetőségei is.¹⁴

Az egypártrendszer keretében gazdasági és politikai reform nehezen volt egymástól elválasztható, pontosabban minden politikai reformtörekvés nagyjából 1988 második feléig csak a gazdaság leple alatt fogalmazódott meg. Mivel egycentrumú vezetés volt, érdemi megújulásra annak ellenére sem nyílt lehetőség, hogy az MSZMP 1988. májusi pártértekezlet eredményeként jelentős személyi változások történtek mind a vezetésben, mind pedig a politikai nyitás területén. A Központi Bizottság összetétele egyharmad arányban kicserélődött, meghatározó

¹² *Információs jelentés az 1988. június 3-tól – 9-ig, illetve augusztus 11-től – 18-ig terjedő időszak fontosabb politikai eseményeinek visszhangjától.* (Kecskemét, Bizalmas. 1988. augusztus) MNL BKML XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 263. doboz.

¹³ *Tárgyalási anyag a Kereskedelmi Minisztérium és Bács-Kiskun megye vezetőinek 1989. június 16-i megbeszéléséhez.* MNL BKML XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 194. doboz.

¹⁴ Ferge Zsuzsa: *Az elszegényedés folyamatai.* In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve, 1988.* Budapest, 1989. [117–125], 119–121.

jelentőségű személycseré történt Kádár János és Grósz Károly között, és felülke-rekedett a reformpolitikai áramlathoz tartozó csoport. A májusi értekezletet egyesek megkéstetnek vélték, ami felett már elmúlt az idő, mások szerint a rendszer legitimációs válságát gyorsította fel. Így foglalható össze egy mondatban az a nézeteltérés, amiről élénk vita zajlott az MSZMP-n belül.¹⁵

Bács-Kiskun megyében 1987. december 15. és 1988. február 1. között megkö-zelítően nyolcszáz fórumon – aktíván, taggyűlésen és főleg pártoktatáson – foly-tattak eszmecsereket. A megyei, valamint a városi, városi jogú nagyközségi pártbi-zottságok mindegyike szervezett összejöveteleket. A beérkezett véleményeket, kritikákat és javaslatokat az Oktatási Igazgatóság által külön erre felállított mun-kacsoport összegezte. A legfontosabb tartalmi tapasztalatok között megállapítot-ták: „...a racionális érvek mellett mindenütt sok volt az indulat, a vitákat érzelmi túlfűtöttség, szenvedélyesség jellemezte. A taggyűlések, az aktíváértekezletek sokkal inkább tükrözték a résztvevők általános politikai hangulatát, mint ideoló-giai jártasságát. Mindenütt megfogalmazódott az igény, hogy a párt vezetése lényeges kérdésekben mindig kérje ki, igényelje a tagság véleményét.”¹⁶

A gyűléseket a szókimondás és az átlagost lényegesen meghaladó aktivitás jel-lemezte. A jelentésekben feljegyzett vélemények között szó szerint hasonlókkal találkozunk: „az új tételek jelentős hányada már egy évtizede a levegőben lóg”, „a párt vezetése nagyon keveset tett”, „a valóság idegenedett el céljainktól”. Többek dühösen kifakadtak a párt belső működésével kapcsolatban, amit a személyi ösz-szefonódások, a kivételezés, a különleges megítélések és a korrupció jellemez, és hogy még ezek nyilvánosságra kerülése esetén is elmarad a felelősségre vonás. Egyszerre volt érezhető a reform iránti vágy és az aggodalom, a visszarendeződés-től tartó veszélyérzet.¹⁷

A párttagok részéről világos javaslatként fogalmazódott meg például az, hogy a főtitkárt és a Politikai Bizottság tagjait a párt kongresszusa válassza. Ehhez ha-sonlóan a küldöttértekezlet döntsön a végrehajtó bizottság összetételéről és a titkár személyéről megyei és városi szinten. A felvetések politikai üzenete világos volt, a hierarchikusan szervezett állampárt vezetésének a legitimitása megkérdőjelező-dött. Többen is úgy vélték, hogy a közvélemény általában a pártot és annak veze-tését tartja felelősnek az ország és a társadalom romló helyzetéért. Válaszul erre olyan közvetlen demokratikus eszközök alkalmazását javasolták, amik teljesen szembementek az addigi felülről lefelé épülő döntési mechanizmussal. Felvetették a népszavazás intézményét, hogy állampárti kérdésekben ne a felsőbb párt-szervek döntsenek, hanem kérjék ki a lakosság véleményét, illetve a település la-kóit érintően helyi népszavazáson döntsenek.¹⁸

¹⁵ Lásd bővebben: Ágh Attila – Géczy József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a bal-oldalon. Reformerek és reformkörök 1988–1989*. Budapest, 1999.

¹⁶ MNL BKML XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 137. doboz, VB-5/4 (1988. február 19. Bizalmas).

¹⁷ MNL BKML XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 137. doboz, VB-5/4 (1988. február 19. Bizalmas).

¹⁸ MNL BKML XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 137. doboz, VB-10/4 (1988. április 18. Szigorúan bizalmas).

1989. április 15-én Kecskeméten került sor arra a találkozóra, ahol az MSZMP reformpolitikussai (Nyers Rezső, Pozsgay Imre), reformértelmiségiei (Lengyel László, Bokros József, Gombár Csaba) és a legaktívabb párttagok először folytattak közös megbeszélést. A Reformműhely névre keresztelt országos összejövetelen mintegy hatszázan vettek részt. Közvetlen előzménynek az április 12-i MSZMP KB-ülésen elhangzott, a párt és a kommunista mozgalom szervezeti szét-eséséről, pártszakadásról és egy új párt zászlóbontásáról szóló Grósz Károly-beszéd tekinthető.¹⁹ Új párt ekkor nem alakult, bár a kecskeméti Erdei Ferenc Művelődési Központ zsúfolásig telt színháztermében helyet foglalók között sokan ezt várták a gyűléstől. Maga Pozsgay Imre, aki egyik szervezője volt a reformkörök kecskeméti találkozójának, cáfolta Grósz kijelentését. A pártszakadás kérdése egyelőre lekerült a napirendről. A reformkörü tanácskozás végén 30 reformkör 80 képviselője egységes álláspontot alakított ki, s rendkívüli kongresszus összehívását követelte. Az MSZMP XIV. kongresszusa 1989. október 7-én zajlott le, ahol az új párt, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) megalakításáról döntöttek.²⁰

EGYMÁSNAK ELLENTMONDÓ JÖVŐKÉPEK

A válságállapotra adható politikai és gazdasági feleletek rendkívül sokszínűek és változatosak voltak, az újabb ötleteket is újabbak követték. Erősebb szocializmust, kevesebb államot, több szabadpiacot, gyorsabb reformot vagy éppen óvatosságot; ezek az alaposabban vagy alig kidolgozott jelszavakba foglalt programok mind felszínre kerültek a nyolcvanas évek második felében.

A Bács-Kiskun megyei VB 1988. november közepi ülésén voltak, akik azt vetítették előre, hogy a gazdasági kilábalás kapitalista eszközök nélkül elképzelhetetlen.²¹ A megelőző gazdasági éveket átfogó jelentést tárgyalták, amit a gazdasági ügyekben illetékes megyei szintű osztályvezetőkől és az érdekképviselőktől, élelmiszeripar, bankszervezet képviselőiből álló két munkacsoport készített elő. A szakértők arra a megállapításra jutottak, hogy a fennálló gazdasági szerkezet az oka a kialakult gazdasági problémáknak, és a kivezető utat a piacorientáltsággal lehet orvosolni. A lezáratlan vita a kapitalista eszközök mélységéről alakult ki. Szakol-

¹⁹ *Az MSZMP KB ülése (részletek Grósz Károlynak a reformkörök torzult vonásaival és Pozsgay Imrének a Kecskeméti Reformműhely szervezésével foglalkozó beszédéből)*. 1989. április 12. In: Ágh–Géczi–Sipos (szerk.): *Rendszerváltók*, 116–119.

²⁰ *Reformműhely, Kecskemét. Részletek a tanácskozásról. A reformkörök első országos nyilatkozata*. 1989. április 15. In: Ágh–Géczi–Sipos (szerk.): *Rendszerváltók*, 129–130.; *Őszre hívjanak össze tanácskozást*. Magyar Nemzet, 1989. április 17. hétfő.

²¹ MSZMP BKM VB tagok 1988–1989-ben: dr. Szabó Miklós, dr. Babinyecz Ferenc, dr. Hodossi Sándor, dr. Szakolczai Pál, dr. Gajdócsi István, Fehér Géza, dr. Kőrös Gáspár, Horváth Ignác, Horváth István, Szabó Lajos, Csikász Jánosné, Nagy Sándor, Hegedűs Lajos. Állandó meghívottak: Földesi István, Iván Istvánné, dr. Bodóczy László, Gál Sándor, Katus Zoltán.

czai Pál,²² az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának gazdaságpolitikai titkára azt javasolta, hogy a piac igényei szerint hozzanak létre új ágazatokat a megyében. Babinyecz Ferenc ezzel ellentétben óvatosságra intett, mert a sokak által képviselt véleménnyel szemben a „meglévő megyei gazdasági szerkezet szétzúzása nagyobb kárt okozhat, mint valami új ideák követése”. Szakolczai válaszul azzal érvelt, hogy jövedelmezőnek tűnik a kisüzemben folytatott összeszerelés, a gép- és műszeripar, a könnyűipar fejlesztése, az élelmiszeripar megyei szintű újragondolása, és kiépítendő a gyógyászati idegenforgalom, ami a megyében található kedvező gyógyhatású vizekre épülhetne fel.

A szakértői csoportok kifejezetten károsnak ítélték a munkahelyeken való politizálást, ezért annak színterét azon kívülre helyezték volna. Kifogásolták azt is, hogy a művészeti ágazatok támogatása átláthatatlan, és azok kapjanak teljes nyilvánosságot. A gazdasági és érdekképviseleti vezetők részéről fogalmazódott meg az az igény, hogy a megyei pártbizottság lapja, a *Petőfi Népe* ne csupán a párt hivatalos véleményét, hanem másokét is közvetítse, beleértve a párttal ellentétes, vele vitatkozó nézeteket is.

A megyei bizottság első titkára, Szabó Miklós minden hozzászólónál őszintében summázta a válság okát: országosan és helyben is rosszul jelölték ki a prioritásokat, ami a nemzeti jövedelmet „pocsékoló” magatartáshoz vezetett. A paternalisztikus, a szubjektív irányítási és döntési rendszer például olyan elhibázott eredményekhez vezetett, mint a vidékpolitika. Azt a kérdést tette fel, mi lett volna, ha a diszkriminatív falupolitika helyett nem lakótelepeket építenek, hanem komplexen kezelik a város és vidékének fejlesztését. A hipotetikus kérdésre válasz nem adhatott, de a kérdés magában rejtette annak óvatos felismerését, hogy a központi irányítás, a tervutasításos rendszer, a kisebb településeket elhanyagoló regionális és gazdaságpolitika, illetve a krónikus forráshiány végül a válság szélére sodorta a periférián élők százezreit.²³

A társadalom különböző szegmenseiben zajló folyamatok 1989 tavaszára világgossá tették, hogy nincs többé reális esély az egypártrendszer további fenntartására. Hamis az a kép, hogy az MSZMP maga kezdeményezte a többpártrendszer létrehozását, viszont elvitathatatlan az, hogy a politikai rendszerváltáshoz – indirekt módon – közvetlenül hozzájárult, amikor a párt gazdasági és politikai reformokról döntött. A rendszerrel szemben történt bizalomvesztés okát lehetetlen pontosan meghatározni. Ha teszünk mégis egy kísérletet, és szemügyre vesszük a re-

²² Szakolczai Pál: Kecskeméten született, ott végezte az általános és a középiskolát. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1973-ban szerzett diplomát, 1988-ban ugyanott doktori fokozatot. A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB Tervosztályán kezdett el dolgozni, 1979-től 1982-ig osztályvezetőként. Azt követően az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának gazdaságpolitikai titkára, majd a Bács-Kiskun Megyei Zöldért Vállalat és jogutódja, a Bács-Kiskun Megyei Zöldért Zrt. vezetője. A Szakolczai Pállal készült interjú lásd: „A titok az előrelátás képessége volt” (Az interjújt készítette Kriskó János). Forrás, 44. évf. (2012) 7–8. sz. 169–180.

²³ MNL BKML XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 141. doboz, VB-20. (1988. november 15. Szigorúan bizalmas).

formtörekvések történelmi tapasztalatait – és erre tesz utalást a megyei pártbizottság 1989 tavaszán készült egyik állásfoglalása is –, akkor azt az 1968-as társadalmi és politikai rendszer reformjával ellenérdekelt és defenzív pártvezetés magatartásához vezethetjük vissza. A különböző döntéshozó szinteken kialakult véleménykülönbségeket és eltérő helyzetértékeléseket részben ehhez az időszakhoz kötötték, amit azután a nyolcvanas években begyűrűző válság eszkalált.

1989. márciusban megyei szinten több helyszínen vitasorozatot szerveztek az MSZMP-tagok részére, ahol a szélesebb közvéleményt is mozgásban tartó témákról, március 15. és 1956 megítéléséről, illetve egyes pártvezetők kijelentéseiről készítettek belsőleg használt közvéleménykutatást. Munkacsoportokat is alakítottak. A kecskeméti párttagokkal készült interjúk vázlatos, kézirat formában maradtak fenn. A tómondatokban lejegyzett megállapítások között ilyeneket olvashatunk: „vegyes érzelmekkel fogadták a KB anyagot”, „nem tudni, mi a ténymegállapítás, és mit akar elérni a párt”, „a többpártrendszer a jogi deklarációtól függetlenül már tény”, „önmagában a politikai pluralizmussal a gazdasági problémák nem hozhatók helyre”, „az ideológiában teljes a zűrzavar”, „folyik az ellenzék részéről a párt tudatos feldarabolása (személyek, intézmények, testületek)”. A párton belüli erőviszonyok megváltozásáról úgy fogalmaztak, hogy a tagok érzékelik a párton belüli áramlatokat, Grósz Károly a centrumot, Berecz János és Pozsgay Imre a polgári demokratikus, Nyers Rezső a szociáldemokrata vonalat képviseli.

1956 megítéléséről és arról, hogy 1989. január 28-án Pozsgay Imre államminiszter a *168 órá*nak nyilatkozva kijelentette, „1956 nem ellenforradalom volt, hanem egy nemzeti érzékenységében, önbecsülésében a diktatúra által megtiport nép jogos felkelése, népfelkelés volt”, a párton belül is felkorbácsolta az indulatokat. A részletekbe nem bocsátkozó feljegyzésből, ami a kecskeméti vitákról készült, annyit tudunk meg csupán, hogy helyi viszonylatban is nagy port kavart a Pozsgay-interjú, ami megosztotta a tagságot, mert voltak, akik félték Nagy Imre politikai rehabilitálásától. A tiszakécskei párttagok egy része Pozsgay 1956-ról tett mondatait politikai felelőtlenségnek vélte. Baján ezzel szemben tágabb kontextusban beszélték el az addig tabunak számított forradalmi eseményeket. Olyan vélemény hangzott el, hogy az 1956-ról kialakult vita a rendőrök körében feszültséget váltott ki az eltérő generációk között, és az idősebbek vissza kívánták adni a kitüntéseiket. A fiatalabb rendőrök inkább elfogadták Pozsgay véleményét, hogy felül kell bírálni az addig ellenforradalomként kezelt fegyveres megmozdulásokat.

A Hazafias Népfrontot az a kritika érte, hogy alkalmatlan bármilyen akcióra, mert a kecskeméti tapasztalatok szerint túl sok a személyi összefonódás az államhatalmi szervek és a párttestületek között. A párt tagságáról is keresetlen véleményt fogalmaztak meg, azok többsége „siralmasan felkészületlen a mai helyzetre, nem tud politizálni – alapkérdésekkel nincsenek tisztában”. A lakókörzetenként alakult pártalapszervezetek pedig „mint szervezet alkalmatlanok a választásokra, többségük: katona, rendőr, 60 év feletti, szélsőbalos, fegyvert kérnének” – olvasható a feljegyzésben.²⁴

²⁴ *Kecskeméten rendkívüli vitát tartottak* (1989. március). MNL BKML XXXV. 01. MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság iratai, 194. doboz.

A TOVÁBBLÉPÉS LEHETŐSÉGE

A helyi és regionális szintre fókuszáló alap kutatás fontos eredménye, az új ismeretek és új szempontok megismerése mellett, a szocialista társadalmi berendezésből a kapitalista rendbe való átmenet részletesebb leírása és annak a társadalmi folyamatokban való megértése. A továbblépés lehetőségei között olyan témák merülnek fel, amiket ebben a tanulmányban csupán érintőlegesen tárgyalhatunk, például a „szocialista ember” természetére gyakorolt környezetszennyező tevékenysége, amelynek hosszú távon is érzékelhető hatásai maradtak fenn. Ezeknek a kihívásoknak a feltérképezését a helyi ügyekről szóló dokumentumokban leljük meg, mint ahogy röviden utaltunk a Bács-Kiskun megyét érintő levegőszennyezésre és a hulladéktárolók katasztrofális állapotára 1988-ból. Társadalomtörténeti szempontból fontos témák közé tartozik továbbá a megye lakosságát érintő szegénység, az alkoholizmus vagy éppen a korrupció kutatása. Számos szigorúan bizalmas és részletesen adatolt dokumentum áll rendelkezésre a levéltárban a nyolcvanas évek gazdaságának állapotáról, benne a sok ezer főt foglalkoztató vállalatok működéséről, bel- és külkereskedelmi kapcsolatairól, fizetéspolitikájáról.

When the silence was broken in Kecskemét and Bács-Kiskun County – 1988

There was no open, pluralistic, democratic social public sphere in the one-party system of the socialist Hungary. The events of 1988–1989 were classified in different ways, but from our point of view, the framework for interpretation is the crisis of the communist system. In the Soviet model, alternative policy responses disappeared for nearly four decades. The situation changed in 1988, when more and more new social organisations started to claim a role in the political discourse. In addition to the new knowledge and the new perspectives, important results of fundamental research focus on the local and regional level that allows a more detailed description and understanding of the transition from the socialist to the capitalist social system.